

Fortryllelse

Håbet

For et træ er der håb,
hvis det fældes, kan det skyde igen;
det holder ikke op med at sætte friske skud.
Selv om rødderne i jorden er gamle,
og stubben dør i mulden,
gror det igen, så snart det mærker vand,
og sætter grene som et nyplantet træ. (Job, 14,7-9)

Men er der håb for mennesket? Fortsættelsen i Jobs bog lyder: “Men dør en mand, er det forbi med ham, udånder et menneske, hvor er det så?” Menneskets håb er flygtigt, man fristes til at tænke den kætterske tanke, at meningsløsheden er meningen med livet.

I efteråret 2019 var jeg en uge i Sydkorea. Anledningen var en bog om den danske skolemand Christen Kold, som jeg havde været med til at skrive og udgive for Dansk Friskoleforening i 2002. Året efter blev en revideret udgave, der inkluderede Kolds eneste pædagogiske skrift, *Om Børneskolen*, udgivet på engelsk (Oxenvad, Lund, Center for Research on Free School, 2003), og nu, i 2019, var den så blevet oversat til koreansk og skulle udgives. Det måtte jeg med til. Her erfarede jeg, at meningsløsheden i det danske uddannelsessystem er overkommeligt i forhold til de asiatiske systemer. Helt konkret falder børnene i søvn i skolen, fordi de får undervisning fra de står op til de går i seng. Da vi var i landet, var en lov, der forbød systematisk undervisning efter kl 22, netop trådt i kraft. Om lovens baggrund så var at sikre effektiviteten eller et fortvivlet forsøg på at knække den høje selvmordsrate blandt unge – det står hen i det uvisse.¹

Interessen for den danske skoletradition var velment. Vi kom som repræsentanter for et skolesystem, der endnu ikke er bukket under for presset om at være det bedste og mest produktive, men som stadig ser et barn i en skoleelev og et menneske i en studerende. Et system, der på trods af politisk vilje til at øge effektiviteten, og dermed følge den asiatiske vej, stadig tør tale om dannelse som en mulighed og et mål.

For et træ er der håb - og for en skole, der tør se barnet; for et uddannelsessystem, der tør se mennesket; for et subjekt, der ikke føler sig fremmed i den objektivt foreliggende verden.

Konkurrencestaten, New Public Management og effektiviteten

Forholdet mellem mennesket som subjekt og den verden vi lever i er vaskeligt at blive klog på. Sociologer prøver at beskrive det, og nogle, som eksempelvis Anthony Giddens,

¹ *Magasinet Friskolen* har i årgang 2019 nr. 12 flere artikler om besøget i Sydkorea. Hovedartiklen er nok *En sovende generation* (Ølholm, 2019).

der taler om *Den tredje vej*, prøver at vise politiske handlemuligheder i et senmoderne samfund, mens andre ser mere pragmatisk på situationen, og hvad der nødvendigvis må gøres for at følge med den uundgåelige udvikling.

En meget udbredt betegnelse for det senmoderne samfund er *Konkurrencestat*, der af Peter Ole Kvint (2020) beskrives således:

Konkurrencestat er et samfundsvidenskabeligt begreb, der betegner den stat, der skaber rammebetingelserne for den private sektors konkurrencedygtighed i en international økonomi, hvor de nationale regeringer har mistet muligheder for at beskytte deres nationale økonomier.

På dansk grund er begrebet konkurrencestat især blevet udbredt gennem politologen Ove Kaj Pedersens bog *Konkurrencestaten* fra 2011. Heri har han et kapitel om *Skolen og den opportunistiske person*, hvorfra følgende er hentet:

Skolen

Et af de steder, hvor udviklingen i definitionen af individ og fællesskab med største nøjagtighed kan følges, er i debatten om folkeskolen – dens formål, metoder og redskaber.

Knud Heinesen, tidligere undervisningsminister og fadder til folkeskoleloven af 1975, har sagt det således: »Folkeskolens formålsparagraf (er) samfundets trosbekendelse til fælles værdier« (Heinesen 2006: 188).

I hele den danske stats moderne historie har det været skolens opgave at danne den enkelte til individualitet og at gøre det i fællesskabets navn. Først almueskolen og dernæst folkeskolen har haft til opgave at skabe en fælles individualitet (en individualitet for alle) ved hjælp af disciplinering, dannelse og uddannelse.

Vi så det sidst, da folkeskolen efter 25 års debat i 2006 fik en ny formålsparagraf (lov om folkeskolen 30.11.2006), ligesom gymnasieskolen fik det i 2007 (lov om uddannelse til studentereksamen 8.5.2007). I begge ændringer ligger en (delvis) ny forestilling om fællesskab og individualitet, som går ud på, at det er arbejdskravet, arbejdssevnen og arbejdslysten, kort sagt *arbejdet*, der skal binde individerne sammen til et fællesskab, og at det nu er skolens opgave at uddanne de unge til fagligt kompetente individer med færdigheder, der gør dem i stand til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet – på markedets betingelser og helst livslangt.

Konkurrencestat er en pragmatisk beskrivelse, der bliver på ingen måde spurgt til, om det er en ønskelig tilstand, det var bare sådan verden så ud, da Ove Kaj Pedersen skrev sin bog. Kan jeg genkende det? Ja, jeg er født og opvokset i velfærdsstaten, men mine forældre og bedsteforældre og alle de voksne jeg var i kontakt med i min barndom og ungdom var født ind i nationalstatens tænkning. Min farmors fødehjem, Oxenvadgård på Vejen Østermark, lå tæt på grænsen til Kongeriget Preussen og både hendes- og min skoles fortællinger var præget af genforeningssten og mindesmærker for faldne danske i det 19. - og 20. århundredes krige.

Velfærdsstatens opdragelse til at være nogen kan jeg genkende i min skole, som tog os med på råd ved indrettelse af skoles arealer og som tog dannelsesopgaven alvorligt ved at give os lærere, der troede på noget. Matematiklæreren, Jessen, der en dag på tavlen skrev $ax^2+bx+c = 0$ og som stille og roligt førte os gennem beviset for andengradspolynomiets rødder så det, med Egon Olsens ord, føltes som *et øjeblik af overordentlig skønhed*. Historie- og kristendoms læreren, Futtrup, der troede på Gud, men vidste, at tro ikke

er noget der kan bevises og da slet ikke noget man kan tvinge til – helt i modsætning til en præst der engang kom som vikar og fortalte at århundredes klogeste mænd, Einstein og Niels Bohr troede på Gud, og at det var et bevis på Guds eksistens. Jeg har ofte tænkt over, hvordan et menneske der ikke tør tvivle, kan være præst. Og så var der Finn, som vi altså var på fornavn med, han var biologilærer, troede på [Noah](#) og viste os verdens svag-hed. På gymnasiet mødte jeg lærere, der troede på Marx. De var lige så lidt tvivlende som den den vikarierende præst – og derfor uvederhæftige og satte sig ikke spor. Men de andre – rodfæstet faglighed og en udstråling af fortryllende dybde i tilværelsen. Det var at få kastet lys ind over sin tilværelse, det var dannelse til tilværelsesoplysning!

Det tidspunkt, som Ove Kaj Pedersen sætter som konkurrencestatstænkningen fødsel, falder sammen med et andet begrebs opkomst – New Public Management.

New Public Management (NPM) er en fællesbetegnelse for en række tiltag til effektivisering, smidiggørelse og brugerorientering af den offentlige sektor. Fortalerne for NPM ville gøre op med tidligere tiders bureaukrati. Der er tale om en reformbevægelse, som bredte sig fra de tidlige 1980'ere, og som er fortsat i årtierne efter. (Christensen, 2020)

Det lyder jo forjættende, men nederst i artiklen gør Jørgen Grønnegård Christensen status, og peger bl.a. på ...

at NPM i teori og praksis rummer en række inkonsistente træk mellem centralisering og decentralisering og mellem incitament og tillid på den ene side, tvang og kontrol på den anden side.

at nogle NPM-inspirerede tiltag har bidraget til effektivisering af og gennemsigthed i den offentlige sektor.

at andre NPM-inspirerede tiltag er slået fejl, enten fordi de hviler på forkerte antagelser, eller fordi de ikke er forenelige med den måde som en politisk-demokratisk styret offentlig sektor fungerer på. (Christensen, 2020)

For os der kommer fra den pædagogiske verden og er opvokset med ansvar og selvbestemmelse, er dette ikke overraskende. Vel var der bureaukrati tidligere, men den systemkontrol som kom med New Public Management og – ikke at forglemme – Bologna-processen har virket drænende på vores fantasi og arbejdsglæde.

Det kan egentlig undre, at Bologna-processen, hvis intention er at øge transparensen i de europæiske uddannelessystemer, kan have sådanne negative bivirkninger. Mange af os undervisere, oplever imidlertid en stigende system-forstyrrelse i form af kvalitetsmålinger, hvis kvalitetskriterier ofte ikke er i overensstemmelse med fagets, men som er overfladiske, kvantitative effektivitetsmålinger.

En noget overraskende refleksion over disse forhold har Bo Kristian Holm, i sidste kapitel af *Tænkepause Reformationen* (2017, s. 58 - 60):

Ud af kirken og ind på arbejdspladsen

I dag præger reformationen stadig Danmark, men den er ikke længere synlig på samme måde, som da mine forældre for bare 50-60 år siden skulle lære utallige salmevers udenad i skolen. Indimellem dukker der dog fænomener op, som vi ser klart i lyset af flere århundreders luthersk konfessionskultur.

Det gælder for eksempel et forvaltningssystem som New Public Management, som skiftende ministre og offentlige ledere de sidste årtier har næret stor tiltro til. Til trods for mange danskeres mistillid og modstand.

Den måde, som tilhængere af New Public Management opfatter arbejde på og målet hermed, støder navnlig inden for sundheds- og skolevæsen sammen med en mere traditionel definition. Det er nok ikke helt skævt, hvis vi siger, at det er resterne af en luthersk arbejdetik, der slår sig i tøjret.

Mange læger og sygeplejersker lærere og pædagoger forstår jo netop deres arbejde som et kald og retter derfor deres opmærksomhed først og fremmest mod dem, der har gavn af arbejdet: patienter og pårørende, elever og forældre. De tænker mere på, om de gør det rigtige, end på økonomiske incitament, og om de opfylder bestemte delmål, som deres ledere kan sætte et digitalt flueben ud for.

Og et afsnit længere nede...

Denne udvikling afslører visse ligheder med den disciplinering, som har præget bestemte grene af den såkaldte reformerte eller calvinistiske tradition. Deres tilhængere spredte sig fra 1600-tallet og frem til lande som Holland, Skotland, Canada og USA. Og med sig havde de et andet syn på disciplin, arbejde og frelse. Netop i calvinisternes forestilling om, at frelsen alene afhang af, om Gud havde udvalgt dem eller ej, fandt Max Weber² en nær forbindelse til kapitalismen. Man kunne nemlig ikke være sikker på at være udvalgt, men succes og rigdom var et tegn på, at man sikkert var blandt de heldige. Det var i den grad motiverende for at ydre en ekstra indsats, mente Weber.

Konflikterne i den offentlige forvaltning kan altså være udtryk for, at reformationens stridigheder mellem lutheranere og reformerte calvinister nu udspiller sig i arbejdslivet. Tager vi de briller på, så står kampen mellem en sekulariseret luthersk arbejdetik, der lægger vægt på *kaldet og personlig dømmekraft* [min fremhævelse, CO], og en sekulariseret calvinistisk arbejdetik, der prioriterer disciplin og regler.

Kaldet og personlig dømmekraft – mennesket kan være under tiltale, hvorfor det også må svare. Et svar, der ikke er i overensstemmelse med et menneskes personlige dømmekraft, men måske er et svar på systemets, arbejdsgivernes og kollegers forventninger, vil være et overfladisk svar, et meningsløst og fremmedgørende svar. Og hvad værre er, hvis jeg ikke føler mig kaldt på af verden, så er dybden, det magiske og meningsgivende, eller med Webers ord – det fortryllende – forsvundet fra min verden.

Overfladen og dybden

Den tysk-amerikanske lutherske teolog og filosof Poul Tillich (1886 - 1965) skriver i artiklen *Den glemte dimension* (1979, oprindeligt fra 1958) at "Det afgørende element i det vestlige menneskes nuværende situation er tabet af dybets dimension" (s. 7). Udtrykket *det vestlige menneske* kan vi godt smile af i dag, men den efterfølgende analyse af menneskets manglende menneskesyn, ser ikke ud til at være over 60 år gammel.

Spørgsmålet om, hvad der driver mennesket frem i den horisontale retning, er vanskelig at svare på. Somme tider har man forsøgt at se trangen til fremskridt i den

² Max Weber var tysk historiker og tidlig sociolog. Der henvises til tanker som Weber fremkom med i værket *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* fra 1905

blotte uindskrænkede bevægelses rus. Men det er ikke nogen tilfredsstillende forklaring. På sin vej gennem tid og rum forandrer mennesket den verden, som det møder, og denne forandring forvandler igen mennesket. I sit behov for fremskridt gør mennesket alt, hvad det møder, til redskab og bliver derved i sidste ende selv til redskab. Men til spørgsmålet, hvad det så skal bruge redskabet til, ved det intet svar. (s.9)

Hvad Tillich ikke kunne give et svar på tilbage i 1958, ser vi tydeligt i dag – dog stadig uden at kunne give et meningsfuldt svar. Mennesket er blevet konkurrencestatens redskab imod andre konkurrencestater. Hvis vi i Danmark og Europa ikke formår at skabe bedre og mere effektive uddannelser, der skaber bedre og mere effektive mennesker, så taber vi i konkurrencen mod mere effektive (og mindre demokratiske) stater. Men hvordan er vi faldet så dybt – eller rettere så fladt – ville Tillich nok sige, for faldet skyldes, ifølge ham, netop tabet af den dybde i tilværelsen, der ligger i det udtrykkelige – i symbolerne. Tillich skriver (1979 s. 10):

Symboler er kun levende, så længe de bliver opfattet som et udtryk for dybde-dimensionens liv. Når de bliver oversat til det horisontale plan, og deres indhold bliver stillet på linie med empiriske genstande og begivenheder, mister de deres magt og betydning og bliver et let mål for angreb fra biologiske og historiske videnskaber.

Døde det sprog med oplysningstiden? Nej, men det mistede nok sin barnlige uskyld. Ved, for nu at forsøge at blive i det symbolske sprog, at spise af kundskabens frugt, åbnedes vores øjne og vi måtte erkende, at vi er sproglig nøgne over for verden. Vi blev bedre og bedre til at beskrive, kontrollere og beherske verden – bedre til *hvordan*, men mistede åbenbart samtidig evnen til at spørge *hvorfor*. Verden var tilsyneladende blevet affortryllet, havde mistet magien og var blevet rationel, som Max formulerede det i 1905.

Men Weber havde nu kun delvis ret. Det naturvidenskabelige verdenssyn så godt nok ud til at gå sin sejrsgang og med Big Bang-teoriens fremkomst i mellemkrigstiden, var enhver fortryllelse vel borte. Ja og underlig nok, for denne teori er i sig selv fortryllende, men spørger jeg mine studerende, hvad teorien bygger på, så bliver de tavse. Det er jo bare sådan det er. Det er jo bevist! Ganske få nævner dobbel-effekt og rødforskydning, der er de *fortryllende* grunddiagnosticeringer som teorien bygger på. Ganske få undres og ganske få har prøvet at følge med Albert Einstein ind i den fortryllende verden, der åbner sig, hvis man forestiller sig at rejse sammen med den lysstråle, der angiver at klokken er tolv på rådhusuret. Hvad er klokken, når man har rejst en time? Hvornår har man rejst en time? Hvordan ser verden ud under rejsen? Er der overhovedet noget at se, når man rejser med det lys, som man skal se? Fortryllende tanker - og fremsat samme år som Max Weber slog fast, at det naturvidenskabelige verdenssyn havde affortryllet verden.

En ikke forstået naturvidenskab har åbenbart overtaget en ikke forstået Guds plads i menneskets bevidsthed. Troen eksisterer stadig, men som en tro på kontrollerbare årsag-virkning forhold i naturen, som jeg ikke selv forstår, men det gør eksperterne – det nye præsteskab.

Resonans og risiko

Men det religiøse sprog, dybdens sprog, er ikke forsvundet. Det dukker nogle gange op de mindst ventede steder.

Et eksempel har vi i Jürgen Habermas takketale ved overrækkelsen af *De tyske boghand-
leres Fredspris* i Frankfurt am Main i november 2001. Talens udgangspunkt var det religi-
øst motiverede terrorangreb på World Trade Center et par måneder tidligere. Habermas
indleder:

Under indtryk af aktionen mod World Trade Center i New York, 11. september,
2001, blev det blandt intellektuelle fristende som John Wayne at kaste sig ud i en
konkurrence om hvem, der skyder hurtigst fra hoften.

Før tragedien diskuterede man heftigt spørgsmålet om og i hvilken grad, man bur-
de anvende genteknologien til at skabe "det nye menneske" – om vi altså burde
kaste os ud i en genteknologisk instrumentalisme ...

Habermas kommer i talen vidt omkring, men slutter sin tale, hvor han begyndte, nemlig
med genteknologien og muligheden for at skabe "det nye menneske". Men den, som han
selv har betegnet sig, religiøst tonedøve sociolog, bruger her et religiøst sprog, med rød-
der tilbage hos Luther:

I diskussionen om hvorledes vi bør forholde os til menneskelige fostre, påberåber
mange sig endnu 1. mosebog, 1,27: "Og Gud skabte mennesket i sit eget billede; i
Guds billede skabte han det, – " At Gud, der er kærlighed, skabte Adam og Eva
som frie væsener, behøver man ikke at tro for at forstå, hvad der er ment med "i
hans billede" (Ebenbildlichkeit). Kærlighed uden erkendelse af den anden, og frihed
uden gensidig anerkendelse findes ikke. Derfor må mødet mellem mennesker være
frit, for at svare til Guds henvendelse. Skønt skabt i Guds billede bliver denne An-
den dog endnu opfattet som Guds skabning. Dette at skabningen stadig er skabt,
er udtryk for en intuition, der i vor sammenhæng også kan sige den religiøst umu-
sikalske noget. Gud forbliver nemlig kun "frie menneskers Gud", så længe forskel-
len mellem skaber og skabning opretholdes. Kun således betyder den guddomme-
lige formgivning ikke en determinering, der har menneskets selvbestemmelse til
bedste.

Denne skaber behøver ikke, fordi han både er skaber- og frelser-gud, at operere
som en tekniker i overensstemmelse med naturlove eller som en informatiker efter
reglerne i en kode. Derfor kan Gud "bestemme" mennesket i den forstand, at han
giver frihed samtidig med at forpligte. Man behøver ikke at tro på de teologiske
præmisser for at forstå konsekvenserne, hvis man ser bort fra forskellen mellem
Gud og skabning. Hvis en jævnbyrdig skabning træder i Guds sted, kommer en
kausal bestemt afhængighed på tale. Hvis altså et menneske efter egen forgodtbe-
findende ville gribe ind i den tilfældige kombination af forældres kromosomer, uden
at være kommet i det mindste til en kontrafaktisk overensstemmelse med den på-
gældende. Vil det første menneske, der efter eget behag fastlægger et andet men-
neskes natur, også tilintetgøre den frihed, der mellem jævnbyrdige er garantien for
deres forskellighed? (Habermas, 2001)

Viser Habermas sig således at være filosofisk-sociologisk skabs-lutheraner, så er tilknyt-
ningen til den lutherske tradition mere tydelig hos hans senere kollega Hartmut Rosa, der i
danske medier ofte omtales som *stjernesociolog*. Rosas beskrivelse af moderniteten
fremgår af titlen på hans bog fra 2014: *Fremmedgørelse og acceleration*. Fremmedgørelse
er et begreb vi kender tilbage fra den unge Karl Marx, der beskrev "... industrisamfundets
kapitalistiske produktionsproces som fremmedgørende pga. forholdene mellem arbejds-
kraft, kapitalejer, produktionsudstyr og produkt" (Thomsen, 2010). Hos Rosa er det sam-

fundets stadige acceleration, der fremkalder fremmedgørelsen. At leve med moderniteten er som konstant at skulle løbe op ad en rullende trappe, der kører nedad.

Man kunne forvente, at Rosas svar på modernitetens problemer derfor var det simple, at sætte hastigheden ned, men det er en illusion siger Rosa. Svaret på fremmedgørelsen – på subjektets forhold til verden – er ikke langsommelighed, men genklang – resonans. I et interview med Bjørg Tulinius til Kristeligt Dagblad siger Rosa:

Acceleration er dårlig, når den fører til fremmedgørelse. Når folk ikke længere er i stand til at være i tæt forbindelse med verden eller med andre mennesker. Hvis vi for eksempel kun tilegner os bøger ved at købe dem, men ikke har tid til at læse dem grundigt. Eller hvis du i mødet med en anden ikke har tid til virkelig at være nærværende eller gå ind i mødet på en måde, så det gør en forskel, om du mødte personen eller ej. ...

Det gode møde er kendetegnet ved, at det altid gør en forskel. I det gode møde bliver din tilegnelse af verden derfor 'transformativ' i stedet for 'instrumentel'. Men netop den tilegnelse er selvfølgelig truet i vores højhastighedssamfund, for den er jo langt mere tidskrævende. Dog, når du virkelig møder noget eller nogen, der gør en forskel for dig og dit forhold til verden, så sker der det, jeg kalder 'resonans'. Forstået som den tætte kontakt, der forandrer dig, berører dig, og hvor du ikke bare selv tager imod, men også selv rækker ud. Hvor du ikke længere føler dig fremmedgjort. Så i min teori er resonans altså det modsatte af fremmedgørelse. Eller svaret på problemet. (Tulinius, 2016)

Om mødet bliver transformativt, altså forvandlende, eller instrumentelt er afgørende for resonansens mulighed. Det instrumentelle ser vi overalt i samfundet, når vi ønsker at styre og kontrollere processer og mennesker, mens det transformatives mulighed er der, hvor vi ikke har den fulde kontrol – der hvor vi overraskes, undres og tager livet til os, som det tilskikkes os, og i nuet. Rosa indleder sin bog *Det ukontrollerbare* (2020) med følgende smukke skildring:

Kan du huske fra din barndom, når det sneede første gang et sent efterår eller om vinteren? Man oplevede det som noget, der kom fra en anden verden. Noget sart, sjældent, der kom for at besøge os, noget som sænkede sig ned over verden og forvandlede den rundt omkring os, uden at vi havde gjort noget, som en uventet gave. Sne er nemlig en manifestation af det ukontrollerbare i sin rene form: Vi kan ikke frembringe det, ikke fremtvinge det, ikke engang med sikkerhed lægge planer efter det, i hvert fald ikke ud over et længere tidsrum. Dertil kommer, at vi ikke kan gøre sneen til vores, vi kan ikke besidde den: Når vi tager den i hånden, løber den ud mellem fingrene på os, hvis vi tager den med ind i huset, smelter den, og hvis vi lægger den i fryseren, er den ikke mere sne. Måske er det derfor, at så mange mennesker – ikke kun børn – længes efter den, især til jul.

Skaber ordene billeder og minder? Giver de genklang – eller resonans? Det tror jeg de gør, og dermed viser Rosa hen til noget centralt i subjektets forhold til verden, der, hvor vi ikke kontrolleres, ikke passiviseres gennem en instrumentel fremmedgørelse, men transformeres – bliver forandret, bliver genskabt!

Selve kontrolprocessen beskriver Rosa i afsnit II i *Det ukontrollerbare*. Den består af fire led:

1. At gøre noget kontrollerbart betyder i første omgang at gøre det *synligt*, gøre det tydeligt, at udvide erkendelsen af, *hvad det er*. ...
2. Men at gøre noget kontrollerbart betyder også (fysisk) at gøre det *opnåeligt* eller *tilgængeligt*, ...
3. Den tredje dimension i det at gøre noget kontrollerbart kan beskrives som det at *kunne beherske* et udsnit af verden eller at kunne bringe det under kontrol, ...
4. Ud fra denne dimension af verdensbeherskelse (teknologisk og politisk) kan man – i det mindste rent analytisk – skille endnu en form for det kontrollerbare ud, nemlig dimensionen af *nyttiggørelse* eller det, om noget kan bruges. ...

Jeg kan se sneen, erkende den som det den er, jeg kan føle den, men jeg kan ikke beherske den, beordre den til at komme, hvorfor en mulig nyttiggørelse også er umulig. Heldigvis, for som han skriver senere i bogen “En komplet kontrollerbar verden ville ikke kun være uden tiltrækning, den ville også være uden resonans.” Og uden mening, kunne Rosa tilføje og henvise til de *resonante relationer* som vi indgår i: de horisontale-, diagonale- og vertikale resonansakser og -sfærer.

Natalitet og håb

Når Hartmut Rosa taler om resonansakser og -sfærer, så er det muligt at spore hans inspirationskilder. Når resonans kan opstå ved horisontale akser: forbindelseslinjerne til venner, familie og politik, og langs de diagonale: forbindelseslinjerne til ting, skole og arbejde, så er det nærliggende at se en inspiration fra andre sociologer, bl.a. Axel Honneths tanker om anerkendelse. Med resonanssfærerne: naturen, kunsten, historien og religionen, er det imidlertid noget sværere at finde sociologiske inspirationskilder. Det er sandsynligvis ikke mange professorer i sociologi, der om søndagen kan finde på at indtage orgelbænken i den lokale evangeliske kirke, men Rosa kan, da han i såvel musikken som gudstjenesten oplever et subjektivt møde med verden.

Et subjekts, et jeg's, møde med verden, kunne pege på andre inspirationskilder hos Rosa, eller måske skulle vi kalde det resonanskilder. Jeg vil nævne nogle, der for mig er oplagte.

Den første, og måske mest overraskende af disse inspirationskilder, er den østrigsk-israelsk filosof og teolog *Martin Buber* (1878-1965), hvis *Jeg-Du filosofi* på mange måder leder tankerne hen på Rosas resonansbegreb. Bengt-Pedersen (2020) skriver på Lex.dk:

Martin Bubers blivende betydning som filosof er den eksistentialistiske dialogfilosofi, som bl.a. udfoldes i hans hovedværk *Ich und Du* (1922, da. *Jeg og du*, 1964), og som hentede inspiration i hans forståelse af hasidismen, en ultraortodoks retning inden for den jødiske mystik. Hans udgangspunkt er den basale forskel mellem menneskets relation til en ting (et jeg-det-forhold) og til en person (et jeg-du-forhold), hvor det afgørende er samtalen, dialogen. Man kan undertiden have et jeg-det-forhold til et andet menneske (et du), men man kan kun blive et ægte jeg i relation til den anden som et du, hvor jeget helt er ud-

leveret til den anden i fri og åben dialog. Det specifikt menneskelige er ikke jeget, men *forholdet mellem jeget og duet*.

At læse første del af *Jeg og Du* er som at læse en digtsamling med sammenhængende digte³. Det første, og starten på det andet, af disse lyder:

Verden er tvefoldig for mennesket alt efter dets tvefoldige holdning.
Menneskets holdning er tvefoldig alt efter tveheden af de grundord det kan udsige.

Grundordene er ikke enkeltord, men ordpar.

Det ene grundord er ordparret Jeg-Du.

Det andet grundord er ordparret Jeg-Det, hvori et af ordene Han eller Hun kan træde i stedet for Det, uden at grundordet ændres.

Følgelig er ogsaa menneskets Jeg tvefoldigt. Thi Jeg i grundordet Jeg-Du er et andet end Jeg i grundordet Jeg-Det.

*

Grundord betyder ikke ting, men forhold.

Grundord udsiger ikke noget, som bestaar uden for disse, men naar de er udtalte, skaber de bestaaen.

Grundordene bliver sagt med ens væsen. ... (Buber, 1964)

Den anden oplagte inspirationskilde for Rosa er Martin Heidegger. Mennesket der lever i en accelererende verden, en verden, der synes at bevæge sig hurtigere og hurtigere – hvor den samme mentale afstand altså tilbagelægges på kortere og kortere tid. Det er noget af det samme, dog uden accelerationen, Heidegger har bemærket. Han hovedværk hedder netop *Væren og Tid*, og er en beskrivelse af den tilstedeværendes (Daseins) tidslighed i dennes *væren-i-verden*. Inspiration fra Heidegger er ikke usædvanlig. Blandt andet har den danske teolog og filosof K.E. Løgstrup, der fulgte forelæsninger hos Heidegger i 1933-34, et begreb *tilværelsesoplysning*, der nok ligger tæt op af Grundtvigs *livsoplysning*, men alligevel klinger heideggersk. Rosa er ikke velbevandret i Løgstrups verden, men sammenhængen er der alligevel. Rosa taler om naturen, kunsten, historien og religionen som vertikale resonanssfærer – Løgstrup siger (1985), at “... til

skole hører oplysning om den tilværelse vi har med og mod hinanden, oplysning om samfundets indretning og historiens gang, om naturen vi er indfældet i med vort åndedræt og stofskifte, om universet vi er indfældet i med vore sanser.” Ved man, at Rosa også taler om resonanserfaringer, når man sanser stjernehimlen, så er det fristende at sige, at Rosas resonans og Løgstrups tilværelsesoplysning har fælles berøringsflader – og begge begreber er forsøg på at indkredse det, der er væsentligt for at kunne være et subjekt i en moderne verden, at kunne stå i et Jeg-Du forhold til verden.

Men vi må have endnu en Heidegger-elev med, nemlig Hannah Arendt. Arendt tager fat i et af Heideggers helt

³ Formen er ikke ukendt, og måske har Buber skævet til Kierkegaards *Enten – Eller*, hvis indledning, ΔΙΑΣΤΑΜΑΤΑ, har samme karakter af små selvstændige tekster – der alligevel hænger sammen.

centrale begreber – *kastethed* – men vender det på hovedet. For Heidegger er kastetheden, et udtryk for verdens fjendskhed, for at vi ikke har haft indflydelse på hvor vi er havnet i verden, og for at vores *væren-i-verden* er en *væren-til-døden*. Arendt vælger et andet ord, og skaber dermed helt andre tanker. Nej, mennesket et ikke kastet ind i verden, det er derimod født ind i verden. Fødtheden – eller som Arendt udtrykker det – *Nataliteten* er ikke, som kastetheden hos Heidegger, en byrde, men en befrielse. Hans-Jørgen Schanz skriver i indledningen til Arendts værk *Åndens Liv*:

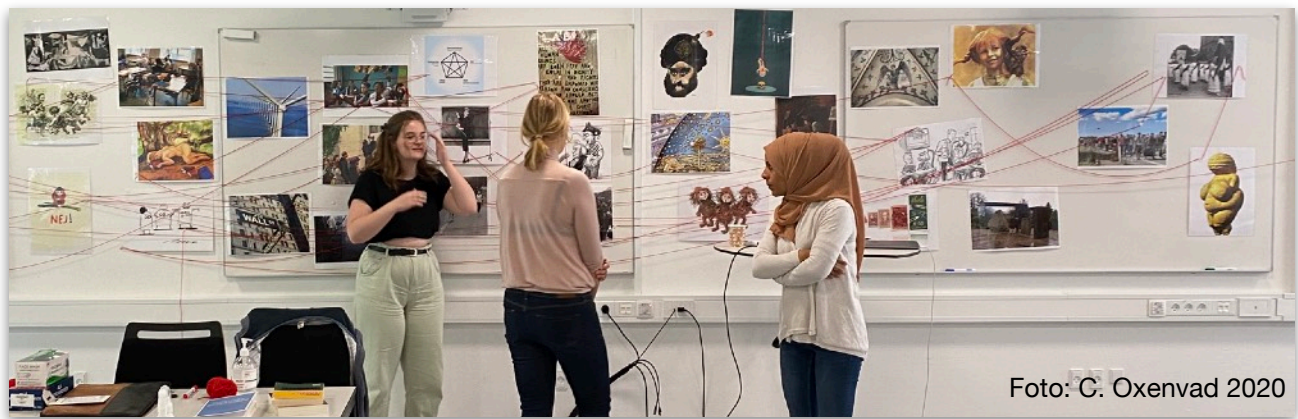
I sit hovedværk om menneskenes vilkår indfører Arendt et begreb, der hedder natalitet (*natality*). Dette at mennesket er født. Mange forskere har haft vanskelighed med begrebet. For er alt levende ikke født, altså blevet til? Er min hund måske ikke også født? Jo, men – og her taler Arendt fuldblods kristent via Augustin [354 - 430] – mennesket er det eneste væsen, der ikke bare er født, men skabt. Og vel at mærke skabt i Guds billede (*Imago Dei*). Og fordi mennesket er skabt i Guds billede, kan mennesket bryde den græske cykliske tid og skabe en fremtid, der er ny. Organet herfor er viljen. Med andre ord: Viljesbegrebet hænger sammen med kristendommens fremtidsopfattelse, som adskiller sig radikalt fra den græske: Grækerne forventede intet nyt i og af fremtiden. Den jødisk-kristne indstilling var en helt anden: Her var fremtiden det, som bragte det nye, og man forventede, at fremtiden bragte noget nyt med sig, noget aldrig før set eller hørt.” (Arendt, 2019 s. 27)

Viljen er det, der, sammen med *tænkningen* og *dømmekraften*, for Arendt karakteriserer mennesket som åndeligt væsen – og altså adskiller det fra dyrene. Med det forbehold, at citatet er af Schanz og ikke direkte fra Arendts tekst, vil jeg alligevel pege på to forhold. Ja, Schanz, din hund er født, men den har ingen vilje. Det er det samme Erasmus fra Rotterdam (1466 - 1536), der også havde nærlæst Augustin, kommer frem til, når han siger: “En hest fødes. Mennesket fødes ikke – det dannes.” Dannelse er derfor en mulighed som nataliteten giver. Om Arendt så lader sig inspirere af Augustins tanker på dennes egne præmisser eller forstår skabelse på eksempelvis Poul Tillich's præmisser, som udtryk for et begreb fra en tabt dybde dimension, det kan jeg ikke afgøre.

Afgørende er imidlertid, at Arendt, med begrebet natalitet, gør verden til et nyt og håbefuldt sted, et sted med frihed og nye handlemuligheder for mennesket, et med Rosas ord muligt ukontrollabelt sted! Morten Timmermann Korsgaard (2016) beskriver det således:

Fødslen ind i verden er det, der skaber den fornyelse af verden, foruden hvilken verden ville forgå, og bekræftelsen af denne fødsel i handlingen er, som fremsat ovenfor, afhængig af pluraliteten. Impulsen til at handle stammer fra den begyndelse, vores fødsel er udtryk for, og som vi bekræfter ved at begynde noget nyt på vores eget initiativ: “With the creation of man, the principle of beginning came into the world itself, which, of course, is only another way of saying that the principle of freedom was created when man was created but not before” (Arendt, 1958/1998: 177). Natalitet, frihed og handling er altså uløseligt forbundet i Arendts tænkning og udtryk for et og det samme. Nemlig det forhold, at mennesket er født ind i verden og qua denne fødsel bringer noget nyt til verden, som ikke kan forudses eller komme til syne uden netop *denne* unikke fødsel af *dette* unikke individ.

For et menneske er der håb, et håb der i vores kultur er beskrevet med begrebet dannelse. Men dannelse er et begreb som konkurrencestaten ikke kan kontrollere, da det kan betyde en forsagelse af egennyttens, kan betyde en søgen efter forbindelser og samklange – efter resonans, på trods af statens og markedets tendens til at kolonisere vores tilværelse – eller livsverden!

Livsverdenen, meningshorisonten og den ineffektive undervisning

Det er Habermas, der, som et billede på livet i det senmoderne samfund, bruger udtrykket, at systemet (staten og markedet) koloniserer vores livsverden. I Habermas sociologiske tænkning er livsverdenen en betegnelse for civilsamfundet, men begrebet er oprindeligt et fænomenologisk begreb, der går tilbage til Edmund Husserl (1859-1938). Husserl brugte livsverden som betegnelse for menneskets førvidenskabelige erfaringsverden, der hvor menneskets liv udfolder sig inden for en særlig meningshorisont. Man kan nu stille spørgsmålet, om systemet også koloniserer livsverdenen forstået som meningshorisont? En meningshorisont er nok det jeg beder om, når jeg ved studieårets start beder mine studerende om at trække en rød tråd imellem en række billeder jeg har hængt op.

Verden er et kontingent kaos, men ved at fremhæve bestemte sansninger, i dette tilfælde billeder, bringes der orden i verden. Verden kan derfor nu fremtræde som venlig og meningsfuld.

Den venlige og meningsfulde verden opstår ud fra det meningsløse. Det meningsfulde er individuelt eller opstår i gruppens samtale – men først når billederne (sanseindtrykkene) forbindes i en fortælling. I første omgang bliver det en associationsrække, en fortælling ganske som børns første forsøg med genren: “Her er en tegning af en abe og så har vi fundet et billede af Pippi, der også har en abe og så ... og så...”. Men når øvelsen gentages ved juletid og lige før eksamen bliver det efterhånden en sammenhængende fortælling. I første omgang kunne det være: Vi har fundet et billede af en abe der siger ‘Nej!’ Og det har vi forbundet med Pippi Langstrømpe, der også siger nej til at leve som det forventes. Hun har hest på verandaen og går ikke i skole”. Associationerne er nu forbundet med en følelse af sammenhæng, men stadig uden faglige begreber. Ved undervisningens afslutning kan man være heldig: “Vi har forbundet Egon Mathisens ‘Aben Oswald’, der udkom en gang i 40’erne og har civil courage som tema, med Astrid Lindgrens Pippi, der er fra samme periode og også kan siges at være oprørsk - idet Pippi har været flere generationer af piger og kvinders rollemodel, hende, der ikke lader sig sætte i bås. Pippis oprør ville dog, i modsætning til Oswalds, være et rungende JA!” De røde trådes forbindelser giver mening. Mening gennem billedlig lighed, gennem fornemmelse for meningssammenhæng og gennem erkendte begreber.

Kunne det ikke være gjort hurtigere og mere effektivt? Jo, hvis der kun var et rigtigt svar, så kunne man jo sætte de studerende i situationer, hvor de erkender dette, men de forståelser, de meningshorisonter som de røde tråde er udtryk for, har deres udspring i den enkeltes erfaring og formes i den indre samtalen eller ydre dialog om mulige forbindelser.

Mulige forbindelser, nye erkendelse og mulige møder med verden, der, på trods af vor rationalitet, alligevel har skjulte sider. Det er fortryllende!

Referencer:

Arendt, H. (2019). *Åndens liv*. Klim

Bengt-Pedersen, C. (2020) Martin Buber. I: *Den Store Danske på lex.dk*. Hentet 8. april 2021 fra https://denstoredanske.lex.dk/Martin_Buber

Buber, M. (1964). *Jeg og du*. Munksgaard

Christensen, J. G. (2020). New Public Management. I *Den Store Danske på lex.dk*. Hentet 23. marts 2021 fra https://denstoredanske.lex.dk/New_Public_Management

Dansk Friskoleforening. (2002). *Frihed i tanke og handling: friskolens 150 års jubilæum: en bog om Christen Kold i anledning af 150-året for den første friskole oprettet 1852 i Dalby*. Dansk Friskoleforening

Habermas, J. (2001). *Glauben und Wissen* - Oversat af Holger Henriksen

Heinesen, K. (2006). *Min krønike: 1932-1979*. Gyldendal

Holm, B. K. (2017). *Reformationen*. Aarhus Universitetsforlag

Korsgaard, M. T. (2016). *Hannah Arendt og pædagogikken: fragmenter til en gryende pædagogik* (1. e-bogsudgave). Aarhus Universitetsforlag. <https://ereolen.dk/ting/object/870970-basis:52262453>

Kvint, P. O. (2020). Konkurrencestat. I: *Den Store Danske på lex.dk*. Hentet 23. marts 2021 fra <https://denstoredanske.lex.dk/konkurrencestat>

Løgstrup, K. E. (1985). *Skolens formål. I: P. Lauridsen & O. Varming, Skolens formål: debat om skolens opgave (s. 13–39)*. Kbh.: Danmarks Lærerhøjskole

Oxenvad, C., Lund, B. F., & Center for Research on Free School. (2003). *Freedom in thought and action: Kold's ideas on teaching children*. Vartov

Pedersen, O. K. (2011). *Konkurrencestaten*. Hans Reitzel

Rosa, H. (2020). *Det ukontrollerbare* (H. Sander, Trans.). Eksistensen

Thomsen, L. (2010). Fremmedgørelse. I: *Den Store Danske på lex.dk*. Hentet 6. april 2021 fra <https://denstoredanske.lex.dk/fremmedg%C3%B8relse>

Tillich, P. (1979). *Den glemte dimension*. Aros

Tulinius, B. (2016). Sociolog: I en fremmedgjort verden finder vi livgivende oaser i kærligheden, kunsten og kirken. Interview med Hartmut Rosa. I: *Kristeligt Dagblad*. Hentet 6. april 2021 fra <https://www.kristeligt-dagblad.dk/ide-tanke/i-en-fremmedgjort-verden-finder-vi-livgivende-oaser-i-kaerligheden-kunsten-og-kirken>

Ølholm, P. (2019). En sovende generation. *Magasinet Friskolen*, 2019(12), 38–45

Billeder

- Side 1 *Denmakeu jayu gyoyuk ui seonguja Keuriseuteun Kol.* (2019).
Forsiden er tegnet af Bente Aagaard, Refsvindinge Friskole
- Side 7 Hartmut Rosa. YouTube: Hartmut Rosa: Kinder im Leistungszwang
- Side 8 Martin Buber. Bilsen, Joop van / Anefo
- Side 9 Hannah Arendt. Fotograferet af Ryohei Noda.
- Side 11 Foto fra startseminar på netuddannelsen, efterår 2020 (C. Oxenvad)

